

POGLED NA SVOJE DELO

BART MOEYAERT

Min. za iz. in ml.¹

Poleti leta 2014 sem izgubil očeta. V svoji sobi na severni strani bolnišnice je na lepem začel pritajeno razlagati o sumljivih premikih, ki jih ponoči zaznava na ploščati strehi pod oknom. Ob slovesu mi je podal prazno kuverto, zašepetal, da je o situaciji obvestil Ministrstvo za izobraževanje in mladino, ter me prosil, naj pismo oddam na pošto.

Na kuverti je bilo nakracano *Min. za iz. in ml.* in čisto nič drugega, čeprav bi se očetu še pred pol leta zdelo sramotno, če naslova Ministrstva za izobraževanje in mladino ne bi lično izpisal v celoti, z nalivnikom, na pravo mesto, natanko tako, kot se spodobi.

Oče si je ustvaril kariero v izobraževanju. Bil je učitelj, zatem inšpektor in nazadnje glavni šolski inšpektor.

Razvil je metodo, po kateri smo se jaz in še množica drugih flamskih šolarjev naučili brati in pisati. Metoda je združevala užitek ob risanju in užitek ob pisanju. Včasih je to pomenilo, da se je ves razred šest- in sedemletnikov sklanjal nad risbe ribnika, polnega rac, jim risal glave ter v ritmu na ves glas vzklikal *ringelringelping, ringelringelping*.

Težko mi je bilo gledati očeta, kako izginja: očeta, ki je vse življenje zatrjeval – in to pospremil s posebno kretnjo –, da je poučevanje najčudovitejši poklic na svetu.

Včasih je demenca zahrbtna tatica, ki udari znova in znova ter vsakokrat nekaj malega vzame. Pet let so se očetovi stavki krajšali ali ostajali nedokončani, dokler mu ni nazadnje ostala ena sama beseda – ne, en sam glas.

Nekoč je nedeljske popoldneve preživeljal z nami. Zbobnal je vseh sedem sinov, mene si je posadil na ramena, z vsako roko prijel po enega brata in skupaj smo jo mahnil čez most, po poti ob umazanem potoku, prek kmečkega dvorišča in mimo jahalne šole, vzdolž kanala in nazaj domov. Nekje na sredi poti je stalo votlo drevo. Ko smo se približali tej čudežni vrbi, je na plan prišla očetova igralska plat. S široko razprtimi očmi pantomimika je odigral radovednost in začudenje.

V drevesu so prebivali palčki in oče je bil edini, ki je govoril njihov jezik. Šepetal jim je in odgovarjal na vprašanja, ki jih je slišal samo on. Ko je opazil, da nas začenjajo obhajati dvomi, je naznanil, da je čas za odhod.

1 Gre za plenarno predavanje, ki ga je imel Bart Moeyaert na mednarodnem kongresu IBBY v Moskvi leta 2021. Bart Moeyaert je večkrat nagrajen belgijski ustvarjalec, med drugim prejemnik nagrade ALMA – Spominske nagrade Astrid Lindgren leta 2019, najvišje denarne nagrade na področju mladinske književnosti. Večkrat je bil uvrščen med finaliste za Andersenovo nagrado. Večina njegovih del je primarno namenjena mladim bralcem, s svojo kompleksnostjo pa nagovarjajo tudi starejše bralce. V slovenščino imamo prevedeni dve njegovi deli, roman *Gole roke* (Mladinska knjiga, 1997) in zbirko kratkih zgodb *Bratje* (Sodobnost, 2021), obe v prevodu Mateje Seliškar Kenda.

Imel sem šest let in vsi moji prijatelji so bili papirnati. Sedel sem v kuhinji in cele dneve risal. Moža s klobukom, smejočega se psa. Včasih sem narisal tisto, kar mi je naročila mama. Rekla je na primer: »Nariši mene.« In narisal sem žensko, ki se čez ramo ozira k meni, medtem ko meša juho.

Nekoč je k nam prišla neka ženska, da bi skrbela za nas, ker je mama zbolela. Pri njej je bilo risanje drugačno, kajti ni me poznala. Naročila mi je: »Nariši traktor.« Ni vedela, da ne maram risati traktorjev ali avtomobilov. Nisem je ubogal. Razlika je bila v tonu njenega glasu. Govorila je, kot da podaja edini pravi odgovor na vprašanje. Pozneje sem srečal še mnoge ljudi, ki so zveneli enako.

Moja mama je zvenela drugače. Povedala je, kaj si misli, sicer pa je stvari pustila odprte. Pa ne zato, ker bi bilo to varneje ali ker bi bila strahopetna, ampak zato, ker je taka pač bila. Obstajalo je preveč stvari, o katerih ni bila prepričana. Vedno je govorila: »Če bi vse vedeli, bi bili pametni.« In pa: »Po mojem je to resnica, če pa je laž, potem je presneto dobra.«

Mamo sem izgubil spomladi leta 2016. Ko se je zbudila po neki zahtevni operaciji, je s prstom pokazala na obzorje s srednjeveškimi stolpi obdanega mojega rodnega Brugesja in vprašala: »Kje sem?«

Kar naprej se je izgubljal.

Včasih demenca ni tatica, ampak štorasta tabornica. Demenca uporablja zemljevid, ki ga je nekdo raztrgal na koščke, narobe zlepil nazaj ter obrnil na glavo. Zemljevid, ki je bil že tako napačen, saj so ga izdelali pred pol stoletja.

Preden sta oče in mama začela vzgajati svojih sedem otrok, sta zbirala ideje – o tem ni nobenega dvoma. Zagotovo sta iskala nekakšno rdečo nit, skupen cilj, ki bi ga imela pred očmi. Otroke sta hotela vzgojiti v samozavestne, kritično misleče državljane. »Da,« si je nedvomno mislil oče, »vsakdo bi moral čim več vedeti o čim več stvareh. To je temelj demokracije.« »Da,« je nedvomno rekla mama. »Če bi vse vedeli, bi bili pametni. Po mojem je to resnica, če pa je laž, potem je presneto dobra.«

V muzikalu Stephena Sondheimja *Zgodbe iz hoste* Rdeča kapica potem, ko jo rešijo iz volkovega trebuha, zapoje:

*Zdaj vem cel kup reči;
reči, ki imajo svojo ceno
in ki jih nisem vedela poprej:
Nikar se ne zanašaj
na rdeče pokrivalo.
V njem ne boš varna.
Ne bo ti pomagalo.
In zlasti pazi se ljudi neznanih.
Še cvetje te lahko včasih rani.
Čeprav je razburljivo, kadar strah te skuša,
ni vsak, ki je prijazen, dobra duša.*

Sijajno besedilo. Ampak najboljše pride na koncu:

Mar ni lepo, če človek dosti ve?

Mičkeno pa tudi ... ne!

Ti dve vrstici sem si nekoč zapisal. *Mar ni lepo, če človek dosti ve? Mičkeno pa tudi ... ne!* Če bi imel otroke, bi jim to pesem pogosto zapel. Iz nje bi naredil življenjsko vodilo. Na njej bi zasnoval vsa svoja starševska načela.

V muzeju Voortrekker Monument v Pretoriji v Južni Afriki stoji vitrina z otroškimi igračami iz časov, ko so te še vedno rasle na drevesih in v živalih. Iz kuhanih in očiščenih ovčjih vretenc nastanejo sijajni vagoni vlakca. Punčke so izdelovali iz lesa in trakov iz blaga.

V muzeju je nastanek take punčke prikazan zelo nazorno, po korakih. Prvi korak je križ iz dveh kosov lesa. Križ potem kot mumijo povijejo v dolg platnen trak. Punčka raste plast za plastjo. Tretji korak je punčka sama.

Tudi če take punčke niste še nikoli izdelali, si lahko zlahka predstavljate, kako hitro gredo lahko stvari po zlu. Če je križ postrani, bo postrani tudi punčka. Če za hip pogledate stran, če ste utrujeni in nepazljivi, se tkanina začne gubati, postane preohlapna ali pretesna.

Nastajajoča punčka na zelo preprost način ponazarja, kako malo je treba, da gre v človekovem življenju kaj narobe. Vsak od nas premore kakšno žalostno zgodbo iz otroštva. Recimo o tem, ko je mama za hip pogledala stran in se je zgodilo kaj, kar nas je za zmeraj zaznamovalo. Ali o dnevu, ko je bil oče utrujen in je izgubil živce. Še danes, po dolgih letih, se je spominjamo. Kadar imamo slab dan, nam je zaradi nje še vedno hudo.

Preden sem v vitrini zagledal mali leseni križ in ob njem nastajajočo punčko, sem že dva tedna potoval po Južni Afriki in predaval po raznih univerzah. Tema pogovora je bil pogosto jezik – afrikanščina ali angleščina – oziroma to, kako nas materni jezik opredeljuje. Besedo »identiteta« je bilo slišati vsaj nekajkrat na dan.

V tisti vitrini sem videl vse, kar sem kdaj bil. Brezskrbnega otroka, ovitega v zaskrbljenega najstnika, ovitega v dvajsetletnika – nekoliko zaplankanega mladeniča, ki so mu pri devetnajstih objavili prvo knjigo –, ovitega v tridesetletnika, ki ne ve kaj dosti o ljubezni, ovitega v štiridesetletnika, ki si v Pretoriji ogleduje neko punčko in razmišlja o sebi.

Preprosto nikoli nisem nehal premišljevati o tem, da sem imel, čeprav so me dejansko vzgajali drugi, vedno prste vmes pri lastni vzgoji.

Videl sem, kako vsi vplivamo na to, kako se tkanina ovije okoli nas. Sami pomagamo določiti, kako tesno bo navita. Imamo celo možnost, da vzkliknemo: »Dovolj! Pri temle navijanju si nekam šlampast, veš! Si ne bi raje našel česa, kar ti bo šlo bolje od rok?«

Pri sedmih letih sem se naučil brati in odkril knjige številnih zanimivih avtorjev, med njimi Astrid Lindgren.

Eden izmed junakov njene knjige *Vi på Saltkråkan* (*Otok morskih vran*) je Pelle. Če si v družbi mojih bratov omenil njegovo ime, je bilo jasno, kaj se bo zgodilo. »Pelle?« bo nekdo zinil z glasom Tjorvena iz nanizanke, posnete po knjigi. To bo začetek čisto kratkega pogovora.

»Pelle?«

»Ja?«

»Vet du vad?«

Nekatere besede, ki se jih naučimo kot otroci, se nam v spomin vtisnejo za vedno. To vam pove, kako globok je lahko ta vtis. In kako pomembno je, da si vtisnemo nekaj, kar je tega vredno.

Vet du vad? A veš, kaj?

Ali ni lepo, kadar si vzameš čas, da nekoga prosiš za pozornost in z vprašanjem »Vet du vad?« pokažeš, da se ti je pravkar utrnila nova misel in da bi rad z njim delil novo spoznanje?

A veš, kaj?

Sam sem večni dolžnik Astrid Lindgren in njeno ime omenjam že petintrideset let. Omenjam jo tudi zato, ker rad malce nagajam in svoje pisateljske kolege opominjam, naj se nujno naučijo olike in začnejo omenjati svoje vzornike. Naj navedejo pisatelje in otroške knjige, ki so nanje vplivali.

Moja mama se je tu pa tam bežno zavedla, da sem postal prejemnik nagrade ALMA – Astrid Lindgren Memorial Award. Občutek imam, da je vedela, da mi novica veliko pomeni.

Oče ni novice nikoli izvedel. Kot luč, ki počasi ugaša, je preminil teden dni po razglasitvi nagrad.

Vsi vemo, kako se počutimo, kadar so starši ponosni na nas. Vsem nam je znano, kako se kot starši počutimo ob spoznanju, da smo tisto tkanino dobro namestili. Tista naša mala punčka – tako se nam vsaj zdi – ni preveč postrani.

D drugega aprila 2019 se je čudovita novica o nagradi ALMA kot gozdni požar razširila po družbenih omrežjih, spletnih straneh, radiu in televiziji. Belgijski in nizozemski časopisi so jo objavili na naslovnica. Veselil sem se obsežnih intervjujev v časopisih in revijah, ki se zavedajo pomembnosti dediščine Astrid Lindgren.

Seveda mi je godilo, ko sem v teh člankih zagledal svoje ime in delo, in zdelo se mi je pomembno, da so književnosti za otroke in mlade odrasle namenili toliko prostora. Pa ne samo to, tudi sicer so o – kako naj se izrazim? – *pripadnikih naše vrste* pisali ustrezno skrbno in poglobljeno.

Ne vem, kako je s tem v vaših državah – koliko pozornosti mediji vsakodnevno posvečajo otroški in mladinski književnosti –, a v moji domovini poleg Severnega morja je položaj vse prej kot rožnat.

Zdi se, da časopisi in revije obožujejo obraze. Politične dopisnike, strokovnjake za borzo, poznavalce pop kulture. Odgovorni uredniki zaposlujejo stalnoasedbo sposobnih novinarjev, s čimer njihove publikacije dobijo obraz. Bralec začne časopis ali revijo dojemati kot svojevrstno družino.

Občutek imam, da tovrstne publikacije vselej dobro opravljajo svojo dolžnost, ko gre za politiko, borzo in pop kulturo. Številnim bralcem so politika, borza in pop kultura všeč in všeč so tudi oglaševalcem.

Zdi se mi, da večina časopisov in revij domneva, da književnost za otroke in mlade odrasle zanima le redke bralce. Odgovorni uredniki se s tem le redko ali zgolj naključno ukvarjajo in sčasoma začnejo verjeti, da knjige za mlade bralce pravzaprav ne zanimajo nikogar. V resnici pa je drugo posledica prvega: kar se ne pojavlja v medijih, velja za nepomembno.

Brez pretiravanja lahko rečem, da živimo v času, ko nas mediji zalagajo z imeni. Če se nečesa ne poimenuje, je tako, kot da ne bi obstajalo.

Nizozemski pisatelj Bas Heijne je v eseju o položaju književnosti v dobi medijev zapisal, da način, na katerega doživljamo svet, enačimo s svojim vedenjem o svetu.

»Kadar nam neka stvar nič ne pomeni, se nam zdi, da se nam z njo ni treba ukvarjati. Naše subjektivno doživljanje sveta je edina realnost, ki šteje.«

Obstaja le to, kar poznam. Obstaja le vse tisto, za kar sem že slišal.

Bolgarsko-nemški pisatelj Ilija Trojanow je za enega od belgijskih časopisov pred časom povedal nekaj zanimivega: »Več, ko potuješ, bolj se zaveš svojega omejenega evropskega pogleda. Vse informacije določa tisto, kar vidiš, kar poznaš in od koder prihajaš.«

Trojanow še stopnjuje Heijnejevo misel: manj ko vidimo, manj obstajamo. Zveni, kot da počasi in postopoma izginjamo.

Ali so odgovorni uredniki pomislili na pomembno vlogo otroških knjig pred nekaj meseci, ko je z Madžarske prišla novica, da je vlada pod vodstvom moža, ki bi me takrat v kuhinji najverjetneje prisilil narisati traktor ali kako drugo vozilo, po hitrem postopku sprejela strahovit zakon?

Po novem je treba otroške knjige z liki, katerih spol »se ne ujema s tistim ob rojstvu« oziroma s takimi, ki so spremenili spol, ter knjige, ki »promovirajo homoseksualnost«, prodajati v zaprti embalaži. Teh knjig ni dovoljeno prodajati v radiju dvesto metrov od šole ali cerkve. Odlok je poganjek kontroverznega zakona, s katerim je madžarska vlada prepovedala »promoviranje vrednot LGBTQ+ mladoletnim osebam«.

Naj vas znova spomnim na besede Ilije Trojanowa: to, kar smo, smo zaradi tega, od koder prihajamo, zaradi tega, kar vidimo in zaradi tega, kar poznamo. Oblast posega v to, kako bodo madžarski otroci in odrasli videli svet.

Edina dobra plat te odvratne zadeve je po mojem mnenju dejstvo, da je vlada priznala, da imajo otroške knjige moč. Dokaj ironično, kajne?

Škoda, da se časopisom in revijam na splošno ne zdi vredno, da bi zaposlili strokovnjake in *izobrazili* bralce. Če mi naročijo, naj recenziram deset knjig, vsako v petih vrsticah, bo na papirju pristalo nekaj drugega, kot če bi imel za posamezno knjigo na voljo dva tisoč besed.

Če bi imel možnost postati strokovnjak za otroško in mladinsko književnost, bi lahko svobodno predstavil trende, odkritja, knjige, ki se jim velja izogniti. Potem me ne bi omejevali kvadratni centimetri mojega časopisa, temveč zgolj meje moje lastne vizije in vprašanje, kako to vizijo posredovati bralcu.

Čudovito je, kadar lahko kot pisatelj prebereš, kaj ima o tvoji knjigi povedati glas, ki mu zaupaš. Pisatelji nismo samo prvi bralci lastnih knjig, temveč tudi bralci knjig drugih pisateljev. Ideje drugih ljudi mi omogočajo, da si kot avtor izoblikujem lasten pogled na to, kaj ustvarjanje za mlade bralce sploh pomeni. In čeprav je tistih pet vrstic lepo prebrati, niso dovolj, da bi lahko na njihovi podlagi zgradili celotno otroško kulturo.

Ko sem dobil nagrado ALMA, sem imel enega za drugim več intervjujev. Med tretjim sem opazil, da mi je novinarka postavila do pike enako vprašanje kot prejšnja. S skoraj popolnoma enako mero previdnosti in z istim kritičnim podtonom: »Ampak ali ni res, da današnji otroci manj berejo in preživljajo več časa za zaslone?«

Kadar pogovor nanese na otroško in mladinsko književnost, se odrasli skoraj vedno zatečejo k številkam. Kot da bodo odstotki žanru na lepem prinesli višji status.

Sprva me je zamikalo, da bi ji nekako odgovoril. Da bi se denimo skliceval na nedavno nizozemsko raziskavo, ki je pokazala, da 77 odstotkov desetletnikov skoraj vsak dan po tišem bere. Potem pa sem kar naenkrat ugotovil, da že odgovarjam in da bi bilo bolje, če tega ne bi storil. »Ampak ali ni res, da današnji otroci manj berejo in preživljajo več časa za zaslone?« je posplošitev, ki jo vsi zavzeto ponavljajo in nazadnje sploh ne opazijo, da ni nihče omenil, na kaj se vse skupaj dejansko nanaša.

O katerih otrocih pravzaprav govorimo? In v katerem časovnem obdobju? Kaj natančno pomeni »več« in »manj«? Namigujejo nam, da je ena dejavnost zapos-

tavljena zaradi druge. Kakšen odgovor v resnici pričakujejo? Mar ni naravnost smešno, da to sprašujejo pisatelja, kot da pozna odgovor in bo lahko v enem stavku podal rešitev? Mar ne gre v resnici za prikrito žalitev? Češ, ali niso ravno knjige krive, da otroci manj berejo? Zakaj pisatelji ne vprašajo za mnenje bralcev? Kolikšen odstotek enajstletnic v tej sobi si želi brati knjige o samorogih?

Gotovo se še spomnite, o čem sem premišljeval pred tisto vitrino s punčko v Pretoriji.

Ali ne bi bilo šokantno, če bi otroci večkrat pogledali odrasle in nas spomnili, kje smo ga polomili? »Morali bi nam dati več knjig. Najrazličnejših knjig. Zakaj ne potuhtate načinov, s katerimi bi nas pripravili, da posežemo po knjigah? Zakaj ne berete z *nami*, nam ne berete in ne pripovedujete zgodb? Zakaj ne poskrbite za zvočne knjige? Zakaj nas niste naučili, da bi zaslone uporabljali drugače? Zakaj se niste bolj potrudili? Ideja, da nas za nagrado za pol urice posadite pred zaslon, je bila konec koncev vaša, ne naša! Povijanje punčke vam gre nekam slabo od rok, se vam ne zdi?«

Novinarji so me vprašali, kako bom izkoristil izpostavljenost, ki mi jo je prinesla nagrada ALMA. V enem od časopisov sem o tem na glas razmišljal in se takoj navezal na svojo priljubljeno temo, o kateri govorim že leta: da bi morali bodoče učitelje – v mislih sem imel vse tiste odrasle, ki bodo nekoč stali pred polnim razredom otrok – med študijem prisiliti k branju knjig za otroke. Če hočeš postati pek, moraš vedeti vse o peki in kruhu. Drugače ne boš dober pek in boš kmalu ostal brez kupcev.

Če si učitelj ali kako drugače delaš z mladimi, moraš o njih vedeti vse. Če nikoli ne bereš, moraš to popraviti ali pa nisi dober učitelj.

Zlasti zadnja izjava je v medijih zaživela svoje lastno življenje. Najprej se je prelevila v samostojen, nekoliko spremenjen citat v naslovu intervjuja: »Učitelji, ki ne berejo, niso dobri učitelji.« Sledile so razprave na družbenih omrežjih in v zbornicah. Odzivi so segali od jeze in ogorčenja do odobravanja in navdušenja.

V preteklosti bi bil zaradi tega v zadregi. V preteklosti bi si jih glede tega pošteno napel. Očital bi si, ker sem uporabil glagol »prisiliti« in ker moj odgovor ni bil prijaznejši in bolj tankočuten.

Potem pa mi je umrl oče.

Med neko televizijsko pogovorno oddajo so me znova pobarali o tistem citatu. Ko sem začel odgovarjati, sem v sebi začutil nov zagon.

Tam sem sedel kot sin očeta, ki je vse življenje zatrjeval – in to pospremil s posebno kretnjo – da je poučevanje najčudovitejši poklic na svetu.

Tam sem sedel kot sin mame, ki je vedno povedala, kaj si misli, potem pa stvari pustila odprte. Pa ne zato, ker bi bilo to varneje ali ker bi bila strahopetna, ampak zato, ker o marsičem ni bila prepričana. »Če bi vse vedeli, bi bili pametni.«

Tam, pod žarometi televizijskega studia, sem se zaslíšal razlagati, kako pomemben je za nas jezik in kakšno ključno vlogo v našem življenju igrata otroška in mladinska književnost. Zapomnimo si tisto najpomembnejše: kakšen privilegij je, da lahko sejemo in sadimo, bogatimo in množimo, dajemo in jemljemo, predajamo in prepuščamo ter drug drugega nenehno – da, nenehno – sprašujemo: »Vet du vad? Vet du vad?« To je najžlahtnejši način, da se poklonimo staršem, ki so imeli radi vprašanja in odgovore in so nam hoteli pokazati prekrasen širni svet.

■ PREVEDLA ANA BARIČ MODER